
ANTAL ÉVA

MARY WOLLSTONECRAFT ÖRÖKSÉGE: TANULSÁGOS ÉS FILOZOFIKUS TÖRTÉNETEK

A tizennyolcadik századi feminista regényíró és esszéista, Mary Wollstonecraft (1759–1797) felvilágosult gondolkodó volt, akire nagy hatással voltak radikális kortársainak eszméi, írásaiban pedig a józan ész és az érzékenység lelkes szószólójaként lépett fel. A *Gondolatok a leányok neveléséről* (*Thoughts on the Education of Daughters*, 1787) és az *Eredeti történetek a való életből* (*Original Stories from Real Life*, 1788) című korai műveiben a női olvasók oktatására alkalmas nevelő jellegű történeteket és meséket tett közzé. Az általa szerkesztett *Női olvasókönyvben* (*The Female Reader*, 1789) szintén az olvasás kiemelt szerepét propagálta, míg *Mária*-regényeiben – *Mary: A Fiction* (1788) és *Maria: or, The Wrongs of Woman* (1798) – a nők önfejlesztésének lehetséges útjait járta körül. Az *emberi jogok védelmében* (*A Vindication of the Rights of Men*, 1790) és *A nők jogainak védelmében* (*A Vindication of the Rights of Woman*, 1792) címmel kiadott politikai értekezéseiben bemutatta, hogy a kritikai gondolkodás nélkülözhetetlen az egyéni nevelődésben, míg recenziói, fordításai és útleírása szintén hozzájárultak a saját(os) önképzés folyamatához.¹

Lodonban Mary Wollstonecraft a Radikálisok csoport tagja volt (többek közt Richard Price-szal, Joseph Priestley-vel, Thomas Paine-nel, William Blake-kel és William Godwinnal együtt), így gyakran részt vett a Joseph Johnson kiadó által disszenter vagy nonkonformista gondolkodóknak szervezett találkozókön és előadásaiakon.² Olvasta a kor divatos „magatartáskönyveit”, például James Fordyce tiszteletes *Prédikációk fiatal nőknek* (*Sermons to Young Women*, 1766), John Gregory *Egy apa hagyatéka leányainak* (*A Father's Legacy to his Daughters*, 1774) és John Bennett *A nők oktatását érintő szigorítások* (*Strictures on Female Education*, 1787) című műveit, s hevesen bírálta az ezekben megjelenő, a nők szerepéről és lehetőségeiről alkotott merev elképzeléseket. Ezen művek a nőktől elvárt viselkedési normák, valamint a társadalmi státuszuk megfelelő etikett és a jó modor szabályainak követését írták elő. Még a művelt lányokat sem bátorították arra, hogy a Biblián kívül mást is olvassanak vagy ismerjenek, és a fent említett John Gregory teljes kétségbeesésének ad hangot, amikor a szín-

1 Péter Ágnes nagyívű munkája bemutatja a Wollstonecraft-életművet, ám inkább anyja és leánya, Mary Wollstonecraft Godwin lázadó egyéniségének párhuzamaira fókuszál. A szerző nőneveléssel foglalkozó korai műveit nem tárgyalja, illetve nem az önképzés felől közelít a női gondolkodó írásaihoz, mely aspektus a jelen szöveg – és készülő monográfiám – fő elemzési vonalát adja. Lásd PÉTER Ágnes, *A függetlenség ára: Mary Wollstonecraft és Mary Shelley öröksége*, Jelenkor, Budapest, 2022.

2 Lásd erről bővebben Claire TOMALIN, *The Life and Death of Mary Wollstonecraft*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1974, 89–109.

házzról ír. A *Szórakozás (Entertainment)* című fejezetben arról panaszkodik, hogy alig tud leányainak olyan kortárs irodalmi művet ajánlani, mely ne járna együtt „a kifinomult ízlés elleni merénnyel” vagy felesleges, zavaró, sőt helytelen érzelmek felidézésével.³

Wollstonecraft életművének értelmezésekor mindenképpen utalnunk kell a kor befolyásos szerzőinek, az ún. „szellemi apáknak” – többek között John Locke, Jean-Jacques Rousseau és Edmund Burke – hatására, akiknek írásai konceptuális keretet jelentettek az egyes publikált szövegvitákban. John Locke *Gondolatok a nevelésről (Some Thoughts Concerning Education, 1693)* és Jean-Jacques Rousseau *Emil, avagy a nevelésről (1762; angolul 1763)* írásaira rendszeresen utal az író nő nevelésfilozófiai műveiben: míg Locke elsősorban a fiatal úriemberek nevelését vizsgálta, Rousseau pedig a fiúk természetes neveléséről írt, addig Wollstonecraft a nők fejlődésére próbálta alkalmazni fogalmaikat. A *Gondolatok a leányok neveléséről* és az *Eredeti történetek* egyértelműen Locke és Rousseau eszméinek hatását mutatják, *A nők jogainak védelmében* című művében pedig híres vitát folytatott Rousseau-val. Az *Emilben*, a *Zsófia vagy a nő* című, a nőnevelésről szóló ötödik könyvben Rousseau kijelenti, hogy a férfi és a nő nevelése nem lehet azonos, és a szerény Zsófiát elsősorban úgy kell a felnőtt életre felkészíteni, hogy a természetesen művelt férfi társa legyen majd, hiszen „a nő egyenesen arra teremt, hogy megnyerje a férfiú tetszését”.⁴ Ráadásul Rousseau szerint a lányoknak „idejekorán kell hozzászokniuk az akadályokhoz”, mivel ez „elválaszthatatlan a nemüktől [...]. Egész életükön keresztül a legállandóbb és legszigorúbb fegyelemnek lesznek kitéve: az illem fegyelmének”.⁵

A korban kiadott magatartáskönyvek és nevelési írások mind elemezték a regényolvasásnak a nők fejlődésére gyakorolt hatását. Wollstonecraft, aki ugyan rendszeresen kritikával illette ezen műveket, melyek „a nevelés téves elméleteire, férfiaknak e tárgyban írott könyveire” utaltak, azt hajlandó volt elismerni, hogy a regényolvasás valabóban veszélyes a fiatal nőkre nézve.⁶ Úgy vélte, hogy a divatos románcok olvasása visszaveti a lányok szellemi fejlődését, mert érzékenységükre épít, és jellemgyengességhez vezet, ezzel állandósítva a férfiaknak való alávetettségüket. Éppen ezért nemcsak Wollstonecraft, hanem kortársa, Catharine Macaulay is a *Levelek a nevelésről (Letters on Education, 1790)* című művében az allegorikus mesék és szatirikus regények kritikus olvasását szorgalmazta, mivel az ilyen művek „tanulságos leckéket” nyújtanak a fiataloknak, míg a szépirodalom divatos darabjaiban „az értelem és a józanész per-

3 John GREGORY, *A Father's Legacy to his Daughters*, Wood&Innes, London, 1808, 62–68.

4 Jean-Jacques ROUSSEAU, *Emil, avagy a nevelésről*, ford. GYŐRI János, Papirusz Book, Budapest, 1997, 268–269.

5 Uo., 278.

6 Mary WOLLSTONECRAFT, *A Vindication of the Rights of Woman*, Penguin Books, Harmondsworth, 2004, 11.

verziójának” megvalósulását látták.⁷ Macaulay, aki leginkább történészként ismert, a korabeli író, Henry Fielding realista regényeit, valamint Cervantes *Don Quijotéját* ajánlja, miközben nem tesz különbséget lányok és fiúk között az olvasás, sőt általában a nevelés terén sem; saját arisztokrata neveltetésének köszönhetően például rendíthetetlenül elvárja, hogy a fiatal tanuló négy nyelvet ismerjen. Macaulay a kortárs és szatirikus olvasmányok radikális és kissé utópisztikus tanulmányozását sürgeti, mivel csak ezek a regények tesznek fel kérdéseket a létező világ bonyodalmairól, és egyben „igazi” olvasást igényelnek – így ezek a művek segítik az olvasó-tanulót abban, hogy erényes emberré váljon.

Példázatok és tanmesék

Wollstonecraft a nők önképzéséről értekezve, a *Gondolatok a leányok neveléséről* (1787) című írásában az olvasást „a legésszerűbb elfoglaltságnak” tekinti.⁸ Ebben a nevelési szövegben is óva int az érzelgős regények és románcok olvasásától, amelyek félrevezethetik a női elmét; ehelyett kalandregényeket, „szép allegóriákat és hatásos meséket” ajánl. Az ilyen művekben a száraz (didaktikus) érvelést „a képzelet ragyogja be”, és a nevelő nő útmutatása mellett a női olvasó képes lesz arra, hogy saját maga fejlődjön, művelődjön.⁹ A *Gondolatokban* említett művek mellett, a *Női olvasókönyv* (*The Female Reader*) szerkesztőjeként Wollstonecraft az elbeszélő költemények, prédikációk, esszék és a drámai művekből, főként Shakespeare komédiáiból és tragédiáiból gondosan kiválasztott részek olvasását is szorgalmazza.¹⁰

Az *Eredeti történetek* (1788) huszonöt fejezetében két fiatal lány, Mary (tizenégy éves) és Caroline (tizenkét éves) magántanítását követhetjük végig. A szigorú protestáns nevelő nő, Mrs. Mason, aki Wollstonecraft szócsövének tekinthető, példázatos történeteket mesél a lányoknak a természetben sétálva,

7 Catharine MACAULAY, *Letters on Education with Observations on Religious and Metaphysical Subjects*, printed for C. Dilly, in the Poultry, London, 1790, 144–148.

8 Mary WOLLSTONECRAFT, *Thoughts on the Education of Daughters*, Cambridge University Press, Cambridge, 2014, 49.

9 *Uo.*, 51.

10 Lásd Mary WOLLSTONECRAFT, *The Female Reader = The Works of Mary Wollstonecraft*, szerk. Janet TODD és Marilyn BUTLER, 4. kötet, William Pickering, London, 1989, 53–353. Az eredeti cím Wollstonecraft szerkesztői munkájának feltüntetése nélkül így szól: *The Female Reader: Or, Miscellaneous Pieces in Prose and Verse, Selected from the Best Writers, and Disposed under Proper Heads, for the Improvement of Young Women by Mr. Cresswick, Teacher of Elocution to which is Prefixed a Preface, Containing some Hints on Female Education*, J. Johnson, St. Paul's Church-Yard, London, 1789. Az összkritikai kiadás már Wollstonecraft művei között tartja számon az álneves szöveggyűjteményt, bár a szerkesztők kiléte sokáig vitatott volt. Lásd erről tanulmányom ANTAL Éva, „Olvass húgom, olvass”: *The Female Reader, Mary Wollstonecraft 18. századi szöveggyűjteménye nőknek*, ACTA Universitatis, Sectio Paedagogica, Tom. XLIV, 2022, 9–27.

illetve egy londoni kirándulás alkalmával. A példák bemutatása jól ismert és elfogadott oktatási forma volt a korban, mivel ahogy a szerző írja az *Előszó*ban, a példa „közvetlenül az érzékekhez, [és] a szív[hez]” szól, miközben az elme pedig gazdagodik a mesékből később levont erkölcsi tanulságokkal.¹¹ Ebben az értelemben az *Eredeti történetekben* szereplő tanító történetek és mesék a *tabula rasa* locke-i felfogását követik; miszerint a gyermek elméje olyan, mint egy „üres lap” vagy egy „viasztábla”, amelyet a tapasztalatok „bevésésével” kell megtölteni. Maga John Locke is rámutat a példák fontosságára a nevelésben, mikor azt állítja, nehéz a gyerekeket jó cselekedetekre bírni pusztán azzal, hogy szabályokat mutatnak be nekik. Ahogyan a *Gondolatok a nevelésről* című könyvében írja: „[...]mindazon utak, módok közül, amelyekkel gyermekeket oktatni, erkölceiket formálni lehet, a legegyszerűbb, legkönnyebb s leghathatósabb, hogy példával mutassuk nekik mindazt, amit tenniök avagy kerülniök kell”.¹² Wollstonecraft ebben a tekintetben egyetért Locke-kal, és a gyerekekről mint racionális lényről alkotott elképzelésére is épít. Mitöbb, Mrs. Mason a saját nevelési és tanulási folyamatáról is hasonlóan vélekedik: „ez a munka embersegebbé tett (*humanized*), miközben szívem, *mint a viasz*, minden benyomást rögzített; és azóta a Gondviselés révén a jó eszközévé váltam – embertársaim javát szolgálom” (OS 8, kiemelés az eredetiben). A könyvecskében a nevelőnő nemcsak példázatos történeteit tárja az olvasó elé, hanem saját helyes viselkedését is követendő mintaként állítja a lányok elé, hogy ezzel „naponta *példát* mutasson [nekik]” (OS 20).

Wollstonecraft szerint a fiatal lányok erényes és boldog életre való nevelése az állatok szeretetével kezdődik, hiszen minden élőlény Isten teremtménye, aki minden gyermekéről gondoskodik. Így az állatokkal való kegyetlen bánásmód vagy akár a férgek, bogarak és madarak elpusztítása gonosz cselekedet. Ezzel szemben a jóság elsősorban azt jelenti, hogy az embernek „kerülnie kell, hogy ártsen bárminek is; ehelyett annyi örömet kell szereznie, amennyit csak tud” (OS 3). A természet szépségeinek általános csodálatát tanító lecke után a nevelőnő az állatok kínzásáról szóló történetekkel ijesztgeti a lányokat, és megdicséri diákjait, akik Isten tanítását követve „értelmes lényekként cselekedtek”, amikor megmentettek egy törött szárnyú madarat és fiókáit (OS 5). Ilyformán a két leánygyermek gyakorlati oktatásban részesül, és a jólelkűség primér élménye nyomot hagy a szívükben (vö. *tabula rasa*). Az állatok társként való elfogadása több történetben is megjelenik, például az örült Robinében, aki családja, felesége és gyermekei elvesztése után csak a kutyájára számíthat, és amikor az állatot megölik, a szegény ember belehal a bánatba. Erősebb társadalomkritika a Bastille-ban bebörtönzött ember története, akinek őre eltapossa egyetlen

11 Mary WOLLSTONECRAFT, *Original Stories with Five Illustrations by William Blake, with an Introduction by E.V. Lucas*, Henry Frowde, London, 1906, xviii. A későbbiekben a főszövegben ezen kiadás oldalszámaira hivatkozom OS rövidítéssel, és minden idézett szövegrészlet a saját fordításom.

12 John LOCKE, *Gondolatok a nevelésről*, ford. MUTSCHENBACHER Gyula, Stephaneum R.T. Nyomda, Katolikus Középiskolai Tanáregyesület, Budapest, 1914, 96.

barátját, egy pókot. A történelmi események azonban nem nagyon érdeklik a lányokat, és úgy tűnik, a nevelőnő célja inkább a gyerekek érzelmeinek felkelése. Igaz, az érzelmi manipulációt néhol rousseau-i szellemben viszi véghez, ezeket megidézve Emil (férfi) nevelőjét.¹³

Mason asszony több példaértékű történetében elkényeztetett nők boldogtalan életét mutatja be játékosan beszédes nevű karakterekkel: például ott van a rosszkedvű Jane Fretful (vö. mogorva, OS 15–18), a rosszul öltözött Mrs. Dowdy (vö. rendetlen, OS 48–49) és a hírhedt hazudozó Lady Sly (vö. ravasz, OS 21–23) története. A napi rutin megtervezésében és annak szigorú betartásában fő szempont, hogy a lányoknak értelmes tevékenységekkel kell magukat elfoglalniuk. A ház körüli teendők elvégzése és a szegények hatékony támogatása mellett jut idejük a rajzolás, a zenélés és az olvasás gyakorlására is. Bár minden olyan hasznos elfoglaltság ajánlott, mely edzi és élesíti az elmét, az olvasás az ismeretszerzés kiváltságos tevékenységeként jelenik meg, mert az olvasás „elsősorban a szívhez szól, hogy majd a keltett érzéseket az értelem felülvizsgálja, az ész rendje pedig szabályozza a képzelgéseket” (OS 54–55). A nevelőnő/Wollstonecraft itt ismét az olvasás élethosszig tartó folyamatát hangsúlyozza, és nemcsak moralizáló műveket, hanem könnyed, fantázia szülte műveket is megfontolásra javasol. Mason asszony a korabeli gyermekírónő, Mrs. Trimmer történeteit, konkrétan a *Mesés történetek (Fabulous Histories, 1786)* című művét ajánlja napi olvasásra, és valójában az összes „eredeti történet” fiatal nők szellemi fejlődését segítő példabeszédnek tekinthető. Bár ezek fiktív irodalmi narratívák, a szövegben említett elbeszélők ragaszkodnak ahhoz, hogy történeteik forrása az őket körülvevő világ, és úgy vélik, írásaikon keresztül nevelhetik olvasóikat, bővíthetik a valós életről alkotott képüket. A könyv a maga fizikai valójában megjelenik az *Eredeti történetek* végén, mikor a nevelőnő búcsúajándékként átadja a lányoknak az épületes leckék gyűjteményét (OS 87).

Kezdetektől fogva arra nevelik a két leányt, hogy ne hazudjanak, és az élet minden területén kerüljék a valótlanságok és a hamisságok kimondását. A becsületes férfi/nő eredendően rendelkezik az igazság szeretetével, mert a lélek szépsége és erénye az ember természetes jóságából és őszinteségéből ered. Így Mason asszony protestáns etikájával összhangban kijelenti, hogy „a hazugság olyan bűn”, amelyért büntetés jár, bár azt nem mondja meg, hogy milyen módon bünteti a lányokat (OS 25). A tökéletes úrinőt (vö. *gentlewoman*), a nemeslelkű hölgyet Mrs. Trueman (vö. „igaz ember”) képviseli, aki erényesen él, jóindulatúan és egyszerűen viselkedik (OS 77), míg a korábban említett Lady Sly ellenpéldaként szolgál, mivel soha életében nem viselkedett tisztességesen. Az előbbi, a lelkészfeleség nem tartozik a társadalom magasabb köreihez, míg az utóbbi úrihölgyként osztályának felszínességét mutatja fel; Sly nemessége csak „státusz, nem méltóság” kérdése (OS 21, kiemelés az eredetiben). Ezzel szemben Trueman asszony és férje „nemes emberek”, de nem a vagyonuk vagy a társadalmi helyzetük teszi őket nemessé: a házaspár a locke-i úriember-fogalomnak

13 Moira FERGUSON és Janet TODD, *Mary Wollstonecraft*, Twayne Publishers, Boston, 1984, 24.

megfelelően művelt, jóízű, a művészetekhez értő, így otthonuk a boldogság szigete.

Az *Eredeti történetek*ben gyakran szóba kerül az önuralom, hiszen a nevelőnőnek a két fiatal lány fejlődését felügyelve feladatai közé tartozik a temperamentum kordában tartása, a düh és más érzelmi indulatkitörések elfojtása. Ahogy Locke írja a lélek korai képzéséről:

A test ereje, edzettsége elsősorban a viszontagságok elviselésében nyilvánul meg, ugyanabban nyilvánul meg a lélek ereje is. És minden erénynek, érdemnek alapja, lényege az, hogy az ember meg tudja tagadni vágyait, szembe tudjon szállani hajlamaival és csak azt tegye, amit értelme, legjobb belátása diktál neki, ha mindjárt hajlama másfelé vonja is.¹⁴

A test fizikai nevelésével Wollstonecraft művében közvetlenül nem foglalkozik, bár az igaz, hogy a szereplők rendszeresen sétálnak a természetben, sok időt töltenek a szabadban, és Mason asszony a fizikai fájdalom elviselését egyaránt testi és szellemi gyakorlatnak tekinti (OS 78–79). Ugyanakkor számos lecke és beszélgetés témája a fiatal lányok jellemének formálása, valamint hogy hogyan lehet korrigálni a viselkedésbeli hibákat. A VII. fejezetben a „hivalkodó tulipán” szépségéről és a „szerény rózsza” hasznosságáról szóló példabeszéd nemcsak a külső és belső szépség kérdésével foglalkozik, hanem a két lány jelleme közötti különbséget is feltárja (OS 29). Mary okos, gyors észjárású és érzékeny, ám szeret nevetségessé tenni másokat, megvetéssel bánik a szolgálkkal, illetve rendszeresen késik és hanyag. A bájos és alapvetően jóindulatú Caroline túlságosan büszke a szépségére; gyakran hiú, ráadásul még falánk is. Mrs. Mason rendszeresen szembesíti a lányokat viselkedésük hibáival, így egy idő után a lányok odafigyelnek ezekre, és lassan megtanulnak uralkodni magukon, mivel bizonyos értelemben „a társasági életben az erényes élet kívánalma [...] az önmegtagadást vonja maga után” (OS 39). A szülői és nevelői felügyelet elfogadásával a gyerekek elsajátítják az önkontrollt – valójában az elfojtást (*self-denial*) –, miközben az elméjük „fehér lapja” a képzés során íródik tele; ismét Locke tabula rasa gondolatát megidézve. A könyv végén Mason asszony elköszön tanítványaitól, akik sokat változtak: „Caroline finom vonásait az értelem hatotta át, a jóindulat pedig párás csillogást kölcsönzött tekintetének, amely ettől szebb és megnyerőbb lett. [...] Mary ítélőképessége napról napra tisztább lett; pontosabban, ahogy egyre több tapasztalatot szerzett, erőteljes érzései rögzítették az ész következtetéseit elméjében” (OS 79–80). Az elválást követően, a nevelőnő kérésére a lányok őszinte levelekben számolnak majd be további érzelmi és értelmi fejlődésükről – vagyis a jövőben, mintegy „magukat ellenőrizve (*self-monitoring*)”, önkontrollt gyakorolnak.¹⁵

14 John LOCKE, *l. m.*, 59.

15 Alan RICHARDSON, *Mary Wollstonecraft on Education = The Cambridge Companion to Mary Wollstonecraft*, szerk. Claudia L. JOHNSON, Cambridge University Press, Cambridge,

Az *Eredeti történetek* egyes példázatai olykor morbid és meglehetősen tragikus történetek, melyek mintha felnőtteknek írt „antimesék” lennének. Már utaltam az örült Robin szerencsétlenségére vagy a bebörtönzött rab esetére, de említhetném a tengerész Jack sztoikus szenvedését, a walesi hárfás gyászát, a Charles Townley pazarló életéről szóló beszámolót vagy a szegénységben tengődő londoni család bemutatását – ezek a történetek mind szörnyű véget érnek. Felmerülhet a kérdés, hogy milyen pedagógus igyekszik ilyen elbeszélésekkel kínozni a felügyeletére bízott tizenéves lányokat. Az *Eredeti történetek* elszánt hősnője, Mrs. Mason úgy véli, hogy a való életből származó realista elbeszélések megvitatásával a nevelő irányítja a lányok érzelmi fejlődését, miközben „az igazság és az emberség elveinek” elfogadásával továbbképzeli elméjüket, ahogyan a szerző *Előszavában* fogalmaz (OS xviii). A könyvben a nevelő nő könyörtelen moralista, alig mosolyog, és csak egyetlen alkalommal, a hárfás játékát hallgatva enged az érzelmeinek. Keresztény sztoicizmusában mintha minden szereplő fölött állna, nem fél a vihartól és a haláltól sem: „Isten mindig jelen van, és biztonságban vagyunk” – hirdeti (OS 33). A két tanítvány tiszteli és féli őt, különösen tartanak rosszálló arckifejezésétől, és a legnagyobb dicséret az, amikor Maryt egyszer „barátnőjének” nevezi, jó magaviseletéért ezzel jutalmazva a lányt (OS 40). Mrs. Mason példaértékűen segít a szegényeken, odafigyel az elesettekre, és szereti barátait, valamint ápolja szerettei emlékét; az általa bemutatott szenvedéstörténetekhez hasonlóan saját élete is tele van gyásszal, mivel fiatalon elvesztette férjét és leánygyermekét.

Wollstonecraft nevelőnője különleges női alak, az olvasó mégis valamiféle embertelen kegyetlenséget érez az eszményi magánnevelő módszereiben és tökéletességre való törekvésében. Későbbi műveiben Wollstonecraft ugyan mellőzi az oktatás „férfias” hangnemét, a magatartáskönyvek és a tanácsadó füzetek stílusát, de ez a műfaj fontos állomást jelent az író nő saját fejlődésében.¹⁶ Pontosán ez várható el egy nőnevelésről gondolkodó szerzőtől, aki maga is vallja, hogy az őszinte és hiteles élet változások sora, és elfogadja, fejlődés csak az észszerű önmegtagadás és a korlátok felismerését követő önmeghaladás révén lehetséges. Ebben a kontextusban tekintve az író nő korai *Gondolatok a leányok neveléséről* és az *Eredeti történetek* című műveit, úgy gondolom, hogy Mason asszony jó munkát végzett.

2002, 24–41, idézett oldal: 31.

16 Vö. Vivien JONES, *Mary Wollstonecraft and the Literature of Advice and Instruction = The Cambridge Companion to Mary Wollstonecraft*, szerk. Claudia L. JOHNSON, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, 119–140, 115. A műhöz E. V. Lucas által 1906-ban írt bevezetőben (vö. *Editor's Introduction*) a szerző nemcsak Wollstonecraft szigorát emeli ki, hanem azt is megállapítja, hogy a korai mű visszalépést jelent a szerző pályáján (OS xiii).

A képzelet elbeszélései

Wollstonecraft tanmeséit elemezve már használtam a „fantázia szülte” (vö. *work of fancy*) kifejezést, amely egyszerűen az írások fiktív és kitalált jellegére utalt. Az író nő egy befejezetlen filozofikus művet is hátrahagyott *A képzelet barlangja* (*The Cave of Fancy*, 1798) címmel, amelyet korai nőneveléssel foglalkozó műveinek megírásakor vetett papírra. Mielőtt ezt a töredékes történetet elemeznénk, meg kell vizsgálnunk a címbeli angol *fancy* fogalmát. Maga a kifejezés már a romantika korában is meglehetősen régimódinak hangzott, hiszen nosztalgikusan a középkori románcokkal kapcsolódott össze, amint arra Julie Carlson esszéjében rámutat. Carlson azt is kiemeli, hogy a Wollstonecraft-Godwin-Shelley család történelmi-életrajzi írásaiban gyakran előfordult a *fancy* „képzeltetés” értelemben, mintegy összekapcsolva a fiatalon elhunyt anyát és leányát, illetve a megözvegyült férjet mintegy „a halottakkal [vállalt] természetfeletti közösségben”.¹⁷

Samuel Johnson korabeli angol szótárában (1755) a *fancy* jelentésénél a latin/görög *phantasia* (φαντασία) szóra hivatkozik, és megállapítja, hogy elsődleges értelme szerint: „képzelet; az az erő, amellyel az elme magának képeket és ábrázolásokat alkot a dolgokról, személyekről vagy a létezés eseményeiről”. Majd felsorolja a szó más jelentéseit is, mint például „ízlés”, „vélemény”, „kép”, „elképzelés”, „gondolat”, akár „humor”, „ragaszkodás” vagy éppen „szeszély”.¹⁸ Elsősorban a fantázia mentális mibenlétét emelném ki, és azt a mozzanatot, ahogyan működése a józan észre épül, miközben a mindenki számára adott ész képességét (vö. *common sense*) az egyes gondolkodó egyéni sajátosságai (*fanciful*) színezik. Wollstonecraft gondolkodásának locke-i keretére utalva, érdemes felidézni, hogy a filozófus Értekezés az emberi értelemről (*An Essay Concerning Human Understanding*, 1690) című művében a *tabula rasa* fogalmát az elme, a fantázia és a tapasztalat együtthatásával így vezeti be:

Tegyük fel most, hogy az elme, amint mondjuk, *üres papiro*s, mely nem hordoz semmiféle jelet, s nem tartalmaz egyetlen ideát sem; hogyan jut hát hozzájuk? Honnan szerzi be azt a hatalmas készletet, melyet *az ember buzgó és határtalan képzelete* (*fancy*) szinte végtelen változatossággal reá festett? Honnan származik az ész és tudás minden anyaga? Egyetlen szóval válaszolok: a tapasztalatból. Erre alapozódik minden tudásunk, s végső soron innét származik.¹⁹

17 Julie CARLSON, *Fancy's History*, *European Romantic Review*, vol. 14 (2003): 163–176., idézett oldal: 165. Taylor&Francis Ltd., DOI: 10.1080/1050958032000075500 (Utolsó letöltés: 2021. 09. 17.) Később, P. B. Shelley halálát követően Mary Shelley ugyancsak ilyen értelemben használja a szót, illetve elhunyt gyermekeiről is gyakran fantáziál (*fancy*).

18 Samuel JOHNSON, *A Dictionary of the English Language*, 1755, 1773, szerk. Beth Rapp YOUNG, Jack LYNCH, William DORNER et al. <<https://johnsonsdictionaryonline>> (Utolsó letöltés: 2022. 10. 27.)

19 John LOCKE, *Értekezés az emberi értelemről*, ford. VASSÁNYI Miklós és CSORDÁS Dávid, Osiris,

A hangsúly valóban tudásunk empirikus forrásán van, ám az elme megtöltése az ész és a képzelet összjátékában valósul meg. A képzelet erősen kapcsolódik az emlékezethez; Locke azt írja, „az emlékezet [*memory*] feladata, hogy az elmének beszállítsa ama rejtőzködő ideákat, melyeknek az elme hasznát látná az épp kínálkozó alkalommal”, így az eszmék raktáraként biztosítja, hogy „ideáink mindig kéznél” legyenek, mikor a „találékonyságnak, képzeletnek és az elmeélnak [*invention, fancy*]” szüksége van rájuk.²⁰ A tizenharmadik században az elmesség vagy az elmeél, a *wit* az elme gyorsaságára, a rögzített emlékek előhívásának és összekapcsolásának képességére utalt, miközben a képzelet és a fantázia működését ehhez igen hasonlóan határozták meg. Az ítélőképesség kritikai tevékenységével szemben a „fantázia szülte” elmesség (vö. *fanciful wit*) élvezetes, mivel „az elmesség mindenekelőtt az ideák összeszedettségében áll, valamint abban, hogy sebesen és változatosan illesztjük össze közülük azokat, melyekben némi hasonlatosságot vagy összhangzást fedezhetünk föl, hogy ezáltal szemet gyönyörködtető képeket és kellemes látomásokat idézzünk föl a képzeletben”.²¹

Az empirikus-szenzualista gondolatmenet szerint a (való) világ megismerésére tapasztalatok révén teszünk szert, míg a képzelet működését ugyan alapvetően az ész szabályozza, ám az egyéni képességek, tehetségek befolyásolják teljesítményét. Wollstonecraft *A képzelet barlangja* című írása egy fantázia szülte tájat mutat be, ahol a remete, az öreg bölcs Sagestus fenséges környezetben, a világ végén él:

Egy eldugott völgyben, sziklás hegyekkel körülvéve, amelyek a vonuló felhőkig magasodtak, míg a napsugarak tarkították az óriási lankás oldalakat, élt egy bölcs, akinek a természet feltárta legrejtettebb titkait. *Besüppedt szemüregében* öreg, megfáradt szemei elfordultak a közönséges tárgyak tanulmányozásától, és *befelé figyelve*, az emberi tudás határain túlra tekintettek. Nyolcvan és tíz év gondolati munkájában megőszült fürtjei keretezték arcát, akárcsak az örökös fagy a távoli, hófödte hegycsúcsot.²²

Sagestus elmélkedésének elszigeteltségét és önmagára zártságát nemcsak befelé forduló szemei hangsúlyozzák, hanem a távoli és ősi barlang, amelyen keresztül a bölcs remete a föld mélyébe juthat, ahol „a természet mindenféle

Budapest, 2003, 107. Kiemelés tőlem.

20 *Uo.*, 162. Angolul vö. John LOCKE, *An Essay Concerning Human Understanding*, szerk. Roger WOOLHOUSE, Penguin Books, London, 2004, 151–153.

21 *Uo.*, 165. A locke-iánus képzeletről lásd Edmund BURKE, *Filozófiai vizsgálódás a fenségesről és a szépről való ideáink eredetét illetően*, ford. FOGARASI György, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2008, 18–21.

22 Mary WOLLSTONECRAFT, *The Cave of Fancy = The Works of Mary Wollstonecraft*, szerk. Janet TODD and Marilyn BUTLER, vol. 5, William Pickering, London, 1989, 191–206., idézett oldal: 191. Kiemelések tőlem.

régióinak szellemei engedelmessé válnak parancsoló szavának”.²³ A sírszerű barlang „a pokol tornácaként (*limbo*)” átjáró élet és halál között, befogadja a halottak szellemeit; vannak köztük gonosz lelkek, akikre hosszú megtisztulás vár, és vannak jók, mint „az őrangyalok”, akik idővel elhagyhatják börtönüket.

A barlang ábrázolásánál Wollstonecraft a platonikus hagyományra támaszkodik, és arra a gondolatra, hogy az embernek ki kell jönnie „saját” barlangjából a fényre, hogy újra felfedezze az emberi lét igazságát.²⁴ Maga a barlang a testhez és a koponyához kapcsolódik, az elbeszélés pedig az emberi elme működésére reflektál némi utalással Wollstonecraft radikális barátjának, William Blake-nek a képzeletről alkotott felfogására. Blake szerint „a Képzelet nem Állapot: az Emberlét maga”, és megszabadulva, vagyis eltávolodva a mindennapok rögzült látásmódjától az embernek nyitottnak kell lennie az újra; ki kell tárnia „az érzékelés kapuit” (az érzékek réseit a fejben/a testben), hogy képes legyen megtapasztalni a végtelent.²⁵ Wollstonecraft felfogásában „a képzelet barlangja” nemcsak az elme, hanem a női szív és a szexualitás titkait is jelképezi. Meena Alexander értelmezésében „maga a barlang egyfajta képzeletbeli végtelenségben egyszerre az Anyatermészet méhe és minden anya sírja”²⁶ – ám ily messzire nem mennék a barlang értelmezésével. Egyrészt Wollstonecraft neveléssel foglalkozó írásaiban gondolkodó női szereplői (hozzá hasonlóan) azért küzdenek, hogy megtalálják otthonukat, társukat és szerepüket a világban, miközben meg kell tanulniuk megszelídíteni vágyaikat. Másrészt ahogy Sylvana Tomaselli írja, Wollstonecraft – platóni módon – „az emberi szerelmet az erénnyel és a megbecsüléssel hadilábon álló, múlandó érzékszalódnak, téveszmének (*delusion*) mutatja be, amely nem bitorolhatja az isteni szerelem jogos helyét a lélekben”.²⁷

Wollstonecraft allegorikus „barlangjában” a bölcs Sagestus képes érzékelni (elképzelni vagy kitalálni) a halottak élettörténetét, miközben testi jellemzőiket tanulmányozza. Majd amikor egy hajótörést túlélő csecsemőt talál, örökbe fogadja a gyermeket, és úgy neveli a kislányt, akit Sagestának nevez el saját maga után, hogy ő is képpé lesz meghallani a (halott) nők elbeszéléseit. A különös narratívában csak egyetlen női szellem mondja el tanulságos élettör-

23 Uo.

24 Lásd Eileen M. HUNT, *The Family as Cave, Platoon and Prison: The Three Stages of Wollstonecraft's Philosophy of the Family*, *The Review of Politics* 64, no. 1 (2002): 81–119, 93–95. <<http://www.jstor.org/stable/1408695>> (Utolsó letöltés: 2022. 12. 12.)

25 William BLAKE, *Complete Writings*, szerk. Geoffrey KEYNES, Oxford University Press, Oxford, 1976, 522. és 154. magyarul lásd William BLAKE, *Versek és próféciák*, szerk. SZENCZI Miklós, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1959, 266. és 168. A magyar fordításban „az érzékelés ajtóit” és „a barlang szűk hasadékai” szerepelnek.

26 Meena ALEXANDER, *Women in Romanticism*, Macmillan, London, 1989, 185.

27 Sylviana TOMASELLI, *Reflections on Inequality, Respect, and Love in the Political Writings of Mary Wollstonecraft = The Social and Political Philosophy of Mary Wollstonecraft*, szerk. Sandrine BERGÈS és Alan COFFEE, Oxford University Press, Oxford, 2016, 14–33., idézett oldal: 30.

ténetét, és arra figyelmeztet, „hogy a nőknek a szerelemről alkotott elképzeléseknél óvakodniuk kell a fantázia és a valóság összekeverésétől”, ahogy ezt elemzésében Julie Carlson is kiemeli.²⁸ A (beígért) realista elbeszélés(ek)ben a tizennyolcadik századi nők érzelmi, anyagi és testi küzdelmei tárulnak fel, ily módon Sagesta – esze és képzelete segítségével – bölcs és érzékeny emberré nevelődik. Nagy valószínűséggel később a leány segíti vagy helyettesíti majd az idős Sagestust a barlang szellemeinek irányításában, ám ezt csak sejteni lehet, hiszen az írás befejezetlen. Szimbolikus módon Sagestus, a bölcs férfi vak, és csak tapogatja a női testeket, míg utódja, női tanítványa Sagesta lesz az, aki a fizikális jellemzőkön túllépve képes lesz megérteni a női lelket is.

A történet filozófiai és spirituális kontextusában érzékelhető a külső vonásoktól a belső gondolatok és a képzelet működése felé való elmozdulás. Amikor Wollstonecraft ezen a különös történeten dolgozott, hatással volt rá a svájci gondolkodó, J. C. Lavater fiziognómiáról alkotott elképzelése, ám igen élesen bírálta a lavateri sztereotip karaktertípológiát – különösen a nőalakok megítélésében és megértésében.²⁹ A megszólaltatott szellemek egyéniségek, nem típusok, és a női hangok beemelése új irányt jelent az író nő munkásságában, mintegy elindítva (illetve megnyitva) a „szellemi atyák” kritikus olvasatát. *A képzelet barlangja* (ki)utat mutat, és a képzelet (*fantasy/fancy*) felszabadító erejének köszönhetően a későbbi lázadó hangú írásokban Wollstonecraft hozzáláthat a női test, az érzékenység és a női tudat újradefiniálásához. Első (életrajzi ihletésű) regényének főszereplőjéről, Maryról, aki saját képzelgéseiből fejlődik ki, írja, hogy az új nőalak, „az új géniusz önmagát neveli ki”.³⁰

Fantázia öröksége

Mary Wollstonecraft elbeszéléseinek utóéletét kutatva, a tizenkilencedik századi nőírók történeteinek romantikus és gótikus vonásaira utalhatunk; többek közt saját lánya, Mary Godwin (a későbbi Mary Shelley) az 1820–30-as években a *Keepsake* című folyóiratban ilyen történetgyűjteményt adott ki.³¹ *A képzelet ligetei* (*The Fields of Fancy*, 1819) című töredékes elbeszélés is itt jelent meg, melyet az író *Mathilda* (1819–20; 1959-es posztumusz megjelenés) című kisregénye bevezetőjének szánt, illetve a későbbi kiadásokban a mű függelékeként jelent meg. Az anya és lánya által írt két platonikus történetben feltűnő hasonlóságokat találunk, ám Mary Shelley-nél, jegyzi meg Julie Carlson, „a képzelet (*fancy*)

28 CARLSON, *l. m.*, 168.

29 FERGUSON és TODD, *l. m.*, 39. Valójában a szintén svájci Fuseli miatt foglalkozik Lavaterrel, akinek aforizmáit még fordítja is, illetve a *Női olvasókönyv*ben párat közöl is ezekből – hangsúlyosan genderizálva, az egyes szám harmadik személyű nőnemű *she* névmást használva az általános hímnemű *he* helyett. Lásd erről ANTAL, *l. m.*, 13.

30 Mary WOLLSTONECRAFT, *Mary and Maria*, Penguin Books, London, 2004, 211.

31 A folyóirat címe is beszédes: *Emlékkönyv*.

Fantáziaként elevenedik meg, a bölcs 'prófétanő' lesz, és a képzelgés [tágas] mezőkre költözik".³² Az elbeszélő nőalak szerelme elvesztését gyászolja, szenved a testi-lelki fájdalomtól, és álmatlanság gyötri. Fantázia (*Fantasia*) szárnyas szellemként jelenik meg, és vigaszt kínál a nőnek, ám az elbeszélő visszautasítja a fantázia/Fantázia birodalmába szóló meghívást, majd a fáradtságtól elkínzottan félálomba (*reverie*) zuhan, és az istennő az Elíziumi Kertekbe magával ragadja. Mary Shelley meséjében az idős Sagestus helyett Fantázia az útmutató szellem, aki elviszi őt a túlvilági mezőkre, hogy meghallgassa „Diotima prófétanőt, Szókratész tanítónőjét”, aki a világ szépségéről és fenségességéről beszél az ifjú szellemeknek.³³ Sagestushoz hasonlóan Fantázia is felfedi a szellemek megkülönböztetését: egyesek azért vannak itt, hogy vigasztalást találjanak, felejtse; mások azért, hogy tanuljanak, „hogyan bölcsek & erényesek legyenek”; míg mások, hogy megbűnhődjenek, mielőtt visszatérnek a földi világba.³⁴

Shelley történetében mind Fantázia, mind Diotima „emberfeletti”, a valóságtól elrugaszkodott perspektívát nyújt: az előbbi halhatatlan szellem, az utóbbi pedig elmerül a bölcsesség szeretetében. Platón dialógusában, *A lakomában* Diotima, a bölcs „mantineiai asszony” az emberi szerelem művészetéről tart előadást Szókratésznek; a szépség tudományáról, ahogyan a szerelemben az egyes szépségek megtapasztalásán át az ember eljuthat az isteni szépségig, felemelkedhet az igazi erény és a halhatatlan ideák világába. Shelley-nél Diotima hasonlóan az egyetemes, isteni szerelemről szól, majd az emberi önzésről és a civilizáció pusztulásáról beszél.³⁵ Majd Diotimát egy ifjú nő lélek arról kérdezi, hogy vajon érti-e az emberi érzéseket, és inkább erről szóljon bölcs tanítása. Saját életében, panasolja a nőalak, elveszett szíve rejtelseiben, „a sötét, mély szenvedélyek által béklyóba zárt lélek rettenetes küzdelmeiben, amelyek pokoliak voltak & mégsem tudott szabadulni”.³⁶ A második fejezet a fiatal nő élettörténetét hivatott elmesélni, de *A képzelet ligetei* itt véget ér, illetve kezdetét veszi Mathilda elbeszélése. Eleinte az elbeszélő nem fogadja el Fantázia segítségét, hogy tőle ihletet merítsen, és vigasztalódjon gyászában, később azonban meg akarja hallgatni a gyönyörű női lélek beszámolóját. Úgy látja, hogy együtt tud érezni a szenvedő nőalakkal, hiszen mindketten hasonló nyomorúságot éltek át, és az elbeszélő/Mary Shelley így összegzi ezt:

Holnap újra megkérem Fantáziát, hogy vezessen el ugyanarra a sétára & meghívom, hogy látogasson meg a látomásaival, amelyeket korábban elhanyagoltam – Ó, hadd tanuljam meg ezt a leckét, hiszen hasznos lehet

32 CARLSON, *I. m.*, 171.

33 MARY SHELLEY, *The Fields of Fancy = Complete Works of Mary Shelley*, eBook, Delphi Classics, 2013, 677–692., idézett oldal: 683.

34 *Uo.*, 681.

35 PLATÓN, *A lakoma = Platón válogatott művei*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983, 147–215, 186–200.

36 SHELLEY, *I. m.*, 691.

számomra, egy ilyen reménytelen & boldogtalan léleknek, mint az enyém – pillanatnyi feledést hozhat, az eltávolodás mozzanát, mely egy életnyi fájdalmas emlékezéssel ér fel.³⁷

Ebben az értelemben a női lelkek segítik egymást az önmegértésben, az elbeszélő pedig az önvigasztalás útjára lép. Mary Shelley *Mathilda* című regényének megírásával megkezdí gyász munkáját, amelyben saját veszteségeinek emlékezete és a képzelet szülte történet terápiás jelleggel egybefonódik. A képzelgés elbeszélésében a lány az elvesztett anyához is kapcsolódik, és Shelley-nél Fantázia-Diotima lelki vezetése a síron túli anyai hang megidézését jelenti. A wollstonecrafti tanmesék és filozofikus történetek vezérfonalát követve, Mary Shelley lehetne a bölcs tanítvány (Sagesta), aki képes odafigyelve meghallgatni és megérteni a női karaktereket, és akinél a (női) Fantázia felvezette platóni bölcs asszonynak a nők számára is van tanulságos mondanivalója.

37 Uo., 692.